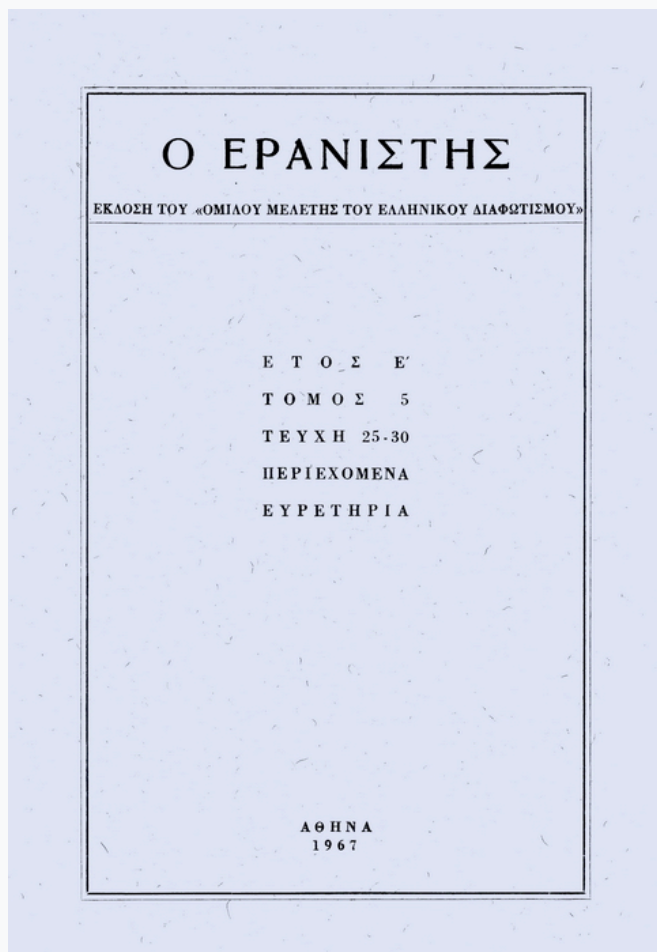

The Gleaner

Vol 5 (1967)

Η πρώτη νεοελληνική βιβλιογραφία του Α. Παπαδοπούλου-Βρετού

Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

doi: [10.12681/er.9440](https://doi.org/10.12681/er.9440)

Copyright © 2016, Στέφανος Ι. Μακρυμίχαλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακρυμίχαλος Σ. Ι. (2016). Η πρώτη νεοελληνική βιβλιογραφία του Α. Παπαδοπούλου-Βρετού. *The Gleaner*, 5, 203–207. <https://doi.org/10.12681/er.9440>

Η ΠΡΩΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΡΕΤΟΥ

Σε μελέτη μας για τὸ «Παναρμόνιον», τὴν ἑφημερίδα ποὺ ἔδρουσε στὰ 1845 καὶ διηύθυνε ὁ Ἰκέσιος Λάτρης μὲ ἐκδότη τὸν Μ. Πατρίκιο, κάνουμε λόγο γιὰ τὴν Νεοελληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα μέρος της δημοσιεύθηκε σὲ συνέχειες στὴν ἑφημερίδα αὐτή. Στὸ «Παναρμόνιο» δημοσιεύθηκαν 247 μόνο λήμματα τῆς Βιβλιογραφίας μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Φιλολογικά» στὰ τεύχη 10-20 (10 Φεβρουαρίου - 30 Ἀπριλίου 1845). Τὸ τυπωμένο κείμενο τῶν 247 αὐτῶν λημμάτων, συμπληρωμένο μὲ ἄλλα 371 λήμματα, (618 λήμματα ἐν ὅλῳ) βγῆκε στὶς ἀρχές Ἰουνίου 1845¹ σὲ βιβλίο. Ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίαση τῆς πρώτης αὐτῆς νεοελληνικῆς βιβλιογραφίας ἔχει ὥς ἐξῆς²:

Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων παρ' ἐλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Συντεθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, πρώην ἐπιστάτου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Δόκτωρος τῆς Ἰατρικῆς, Μέλους Ἀντεπιστέλλοντος διαφόρων Ἀκαδημιῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ μέλους τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἰππότου τοῦ Τάγμα-τος Φραγκίσκου Α' τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν δύο Σικελιῶν, ἐκδοθὲν (sic) δὲ ἰδίᾳ δαπάνῃ ὑπὸ Μιχαήλ Πατρικίου.

Catalogue des livres imprimés en grec-moderne ou en grec ancien par des Grecs depuis la chute de Constantinople jusqu' en 1821 rédigé par André Papadopoulos - Vrétois, Ancien bibliothécaire de l' Université Ionienne, Membre correspondant de plusieurs académies etc. etc.

Ἐκ τοῦ τυπογραφ(ε)ίου ἡ Πανελληνίς. Ἀθῆναι, ἡμερ' ΑΘΗΝΕΣ 1845. Εἰς 4ον, φ. 1 ἄ.ἄ.+54.

* Θὰ δημοσιευθῇ σὲ προσεχὲς τεῦχος τοῦ «Ἑρανιστῆ».

1. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου ἀναγράφεται ἡ ἡμερομηνία : Ἀθῆναι Μηνὶ

Μαΐῳ 1845, ποὺ σημαίνει τὸ τέρμα τῆς στοιχειοθετήσεως τοῦ βιβλίου.

2. Βλ. Γκίνη-Μέζα Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, Β', ἀριθ. 4167.

Λίγα χρόνια αργότερα ο Βρετός εκυκλοφόρησε δύο ἀγγελίες, τὴν μία με χρονολογία 12 Δεκεμβρίου 1847¹ καὶ τὴν ἄλλη τὸ 1848² με τις ὁποῖες ἀνήγγελλε ὅτι ἐτοίμαζε δεύτερη ἐκδοση τοῦ καταλόγου του³.

Ὅπως ὅμως εἶναι γνωστό, μόνο στὰ 1854 μπόρεσε ὁ Βρετός νὰ ἐκδώσῃ τὸν κατάλογό του σὲ δεύτερη ἐκδοση με τὸν τίτλο :

Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' ἐλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συντεθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, πρώην Ἐπιστάτου τῆς ἐν Κερκύρᾳ Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, κτλ... Μέρος Α'... Ἐν Ἀθήναις, 1854. Τύποις καὶ ἀναλώμασι Α.Δ. Βιλαρᾶ καὶ Β.Π. Λιούμη. Εἰς 8ον σ. κθ+272 - Μέρος Β'... Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα⁴ 1857. Εἰς 8ον ιστ'+366, 1 ἄ.ἄ. (πίναξ)+ 1 λευκή.

Σχολιάζοντας τὴν βιβλιογραφικὴ αὐτὴ ἐργασία τοῦ Βρετοῦ ὁ Emile Legrand γράφει στὸν πρόλογο τοῦ 1ου τόμου τῆς *Bibliographie Hellénique* (Paris 1885) τὰ ἑξῆς : « André Papadopoulos Vrétois est le seul auteur qui ait consacré à la Bibliographie Hellénique un livre digne d'être pris en considération. Il publia ses premiers essais en ce genre dans un journal d'Athènes depuis longtemps

1. Βλ. Γκίνη-Μέξα 'Ελληνικὴ Βιβλιογραφία, Β', ἀριθ. 4490.

2. Ἐνθ. ἀν., Β', ἀριθ. 4762.

3. Πρβλ. καὶ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* ... (1854) σελ. ζ': « πρὸ πολλοῦ ἀνηγγέλη εἰς τὸ κοινὸν τὸ παρὸν πόνημά μου διὰ τῶν ἐφημερίδων τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης. Διάφοροι ἰδιαιτερεῖς περιστάσεις δὲν μοὶ ἐσυγχώρησαν νὰ τὸ ἐκδώσω πρότερον. Δύναμαι δὲ νὰ διαβεβαιώσω τοὺς φιλογενεῖς ὁμογενεῖς μου καὶ ὅλους τοὺς φιλομούσους ἄνδρας, ὅτι ἡ βραδύτης αὕτη ἐστάθη ὅπως οὖν ὠφέλιμος εἰς τὸ ἔργον μου, διότι ἀπὸ τὸ 1848 μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος ἔτους 1853, τὸ ἐπλούτισα με τὴν καταγραφὴν παμπόλλων βιβλίων».

4) Οἱ Γκίνη-Μέξας ἐκ παραδρομῆς

ἀναφέρουν, (τόμος Γ' σελ. 61, ἀριθ. 7300) ὡς ἐκδότας καὶ τοῦ Β' τόμου τοὺς Α. Δ. Βιλαρᾶ καὶ Β. Π. Λιούμη, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐξέδωσαν μόνο τὸν Α' τόμο. Ἡ συμφωνία με τοὺς ἐκδότας τοῦ Α' τόμου (ἐνθ. ἀν. σελ. στ') προέβλεπε νὰ μείνουν τ' ἀντίτυπα στὸ τυπογραφεῖο καὶ ἀφοῦ πωληθοῦν « ὅσος ἀριθμὸς χρειάζεται διὰ νὰ σκεπασθῶσιν αἱ δαπάναι τοῦ τυπογράφου », τὰ βιβλία ποὺ θ' ἀπέμεναν θὰ τὰ ἐπαιρναν μισὰ-μισὰ ὁ τυπογράφος καὶ ὁ συγγραφεὺς. Γιὰ νὰ μὴ τυπώσουν οἱ ἴδιοι τυπογράφοι τὸν Β' τόμο, σημαίνει προφανῶς ὅτι δὲν ἐκαλύφθησαν τὰ ἔξοδα τῆς ἐκτυπώσεως καὶ γι' αὐτὸ ὁ Βρετός κατέφυγε σὲ ἄλλο τυπογράφο γιὰ νὰ ἐκτυπώσῃ τὸν Β' τόμο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Τ Ω Ν

ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΤΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1821

ΤΥΠΩΘΕΝΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΙΤΗΝ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΝ Η ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ.

ΣΥΝΤΕΛΕΙΣ ΥΠΕΡ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΒΡΕΤΟΥ

Πρώτος Ἐπιστάτης τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Δόκτωρ τῆς Ἱατρικῆς, Μέλους Ἀντεπιστάλλοντος διαφόρων Ἀκαδημιῶν καὶ Ἑνώσεων καὶ μέλους τῆς Ἱατρικῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἰππότης τῆς Τάξεως Φοίνικιστοῦ Α' τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ὁσμανίων.

Ἐκδόθιν δὲ ἰδίᾳ δαπάνῃ

ὑπὸ

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ.

CATALOGUE

DES LIVRES IMPRIMÉS EN GREC-MODERNE OU EN GREC-ANCIEN

PAR DES GRECS

DEPUIS LA CHUTE DE CONSTANTINOPLE JUSQU' EN 1822

RÉDIGÉ PAR

ANDRÉ PAPADOPOULO—VRÉTOΣ

ΑΓΓΛΩ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΑΤΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΙΟΝΙΟΥ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ, ΜΕΛΟΣ ΑΝΤΕΠΙΣΤΑΛΛΟΝΤΟΣ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ ΚΑΙ ΙΠΠΟΤΗΣ ΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ ΦΟΙΝΙΚΙΣΤΩΝ Α' ΤΗΣ Α. Μ. ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΟΣΜΑΝΙΩΝ.

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ ΦΥΛ. ΒΕ-ΕΣ ATHÈNES 1845.

Πίν. 1. Φωτοτυπία ἀπὸ τὴν σελίδα τίτλου τοῦ Καταλόγου
τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ.

disparu, le «Panarmonion» et il en fut fait un tirage à part¹ en 1845, (in 4°. Cette plaquette porte aussi un titre Grec). Cette première édition, beaucoup moins riche que la seconde, lui est supérieure sous le rapport de la correction avec laquelle les titres sont reproduits. Les exemplaires en sont devenus fort rares, et nous eûmes toutes les peines du monde à nous en procurer un à Athènes, il y a quelques années».

Ὁ Σ. Λάμπρος ἐχαράκτηρισε τὴν ἔκδοση αὐτὴ ὡς «ὅλως ἀνεπαρκῆ καὶ ἀτελῆ»², ὁ δὲ Φ. Μιχαλόπουλος στὴ βιβλιογραφία τοῦ Παπαδοπούλου Βρετοῦ ποὺ δημοσίευσε στὴ «Νέα Ἑστία» τὸ 1938 καὶ ἐξέδωσε τὸ ἴδιο ἔτος καὶ σὲ ἀνάτυπο, ἐπέκρινε τὸν Λάμπρο γιὰ τὴν γνώμη του αὐτῇ. «Νομίζομεν», γράφει ὁ Μιχαλόπουλος, «ὅτι ὁ χαλκέντερος συλλέκτης καὶ ἐκδότης τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος, ἐξ ἰδίων ἔκρινε τὸν Βρετόν, μὴ μελετήσας τὸ ὅλον ἔργον του καὶ ἀπεφάνθη προχειρῶς περὶ αὐτοῦ»³.

Ὁ κ. Δ. Γκίνης ἔβαλε τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Γράφοντας στὸν πρόλογο τῆς *Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας* του (Α' τόμος, σελ. IV) διαπιστώνει ὅτι ὁ «Κατάλογος (τοῦ Βρετοῦ) δὲν ἔχει συνταχθῆ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, καίτοι ὁ Βρετὸς ὡς βιβλιοθηκᾶριος παρὰ τῷ Guilford, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δυνηθῇ νὰ περιγράψῃ ἐξ αὐτοψίας τὰ πλεῖστα τῶν ἀναγραφομένων βιβλίων. Ἐκτὸς τῆς οὐσιώδους παραλείψεως τῆς μνείας τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σελίδων, οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων συνετμήθησαν καὶ παρηλλαγῆσαν ὑπ' αὐτοῦ αὐθαιρέτως, οὕτως ὥστε ἐλαχίστων βιβλίων δίδεται πιστὴ ἀντιγραφή».

Τὸ 1858 ὁ Βρετὸς ἐδημοσίευσε ἕνα γράμμα στὴ «Πανδώρα»⁴, ὅπου ἀνήγγειλε ὅτι «ἡ ἔλλειψις αὐτῇ⁵, ὡς καὶ ἐτέρων βιβλίων, θέλει ἀναπληρωθῇ παρ' ἐμοῦ εἰς τὸ Γ' Μέρος τοῦ πονήματός μου, ὅπερ προσεχῶς θέλω δημοσιεύσει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὸ Α' καὶ Β' Μέρος τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας...» Ἀντὶ συμπληρώματος ὁμῶς ἀπεφάσισε νὰ τυπώσῃ νέα ἔκδοση τοῦ καταλόγου καὶ νὰ περιλάβῃ ὅσα νέα εὐρήματα κατέγραψε ἐν τῷ μεταξῷ. Τὸ 1868 ὁ γυιὸς

1. Ἐσφαλμένη ἡ πληροφορία αὐτή. Στὸ «Παναρμόνιο» δημοσιεύθηκαν, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, 247 λήμματα μόνο, δηλ. τὸ ἕνα τρίτον περίπου τοῦ ὅλου ἔργου, ἐνῶ ὁ Κατάλογος ὅταν τυπώθηκε περιελάμβανε 618 λήμματα.

2. «Νέος Ἑλληνομνήμων», 2 (1905), σελ. 209.

3. Φ. Μιχαλοπούλου, *Παπαδόπουλος - Βρετὸς (ὁ πρῶτος Ἕλληνας βιβλιογράφος 1800-1876)*, Ἀθῆναι 1938 (ἀνάτυπο), σελ. 11.

4. Τόμος Θ', τεύχος ἀριθ. 196 τῆς 15 Μαΐου 1858, σελ. 95.

5. Δηλ. «τῆς καταχωρήσεως δύο βιβλίων τυπωθέντων ἐν Μοσχόπολει τὸ 1741 καὶ μὴ ἀναφερομένων ἐν

του Μαρίνος Π. Βρετός (ό οποίος πέθανε στα 1872), τύπωσε στο Παρίσι μια άγγελία για τη δημοσίευση νεωτέρας έκδοσεως της Νεοελληνικής Φιλολογίας, ή οποία επρόκειτο να εκδοθή στο Παρίσι¹.

Παραδόξως ή νέα έκδοση αναγγέλλεται όχι ως τρίτη άλλ' ως «δευτέρα, επηυξημένη κατά το έν τρίτον». 'Ο Δ.Σ. Γκίνης² εκφράζει την γνώμη ότι ό Βρετός την έκδοση αυτή την ήθελε για δεύτερη, γιατί δέν λογάριαζε για πρώτη την έκδοση του 1845. 'Ο Βρετός πέθανε στα 1876 χωρίς να μπορέση να τυπώση την τρίτη αυτή έκδοση της Νεοελληνικής Φιλολογίας του και τὰ χειρόγραφά του περιήλθαν στα Γενικά 'Αρχεία του Κράτους. 'Όταν ό Δ. Γκίνης έτοιμάζε την 'Ελληνική Βιβλιογραφία του, έζήτησε να έξετάση το χειρόγραφο αυτό, αλλά όπως γράφει στον πρόλογο του Α' τόμου (σελ. IV ύποσ. 4), ό τότε Διευθυντής των Γενικών 'Αρχείων του Κράτους μακαρίτης Ι. Βλαχογιάννης «άτυχώς ήρνήθη να επιτρέψη την χρησιμοποίησίν του».³ 'Αργότερα όμως, μετά τον θάνατο του Βλαχογιάννη, ό κ. Γκίνης κατώρθωσε να έξετάση το χειρόγραφο του Βρετού και να δημοσιεύση στον «Βιβλιόφιλο»⁴ τις έντυπώσεις του. «Για την τρίτη έκδοση της βιβλιογραφίας του

τῷ Καταλόγῳ». Την έλλειψη αυτή είχε αναγγείλει ό «έν Κερκύρας Π.Α.» μέ γράμμα του στην «Πανδώρα» που είχε δημοσιευθή στο τεύχος 186 (1857), σελ. 425. Σέ προηγούμενο τεύχος της «Πανδώρας» (φυλλάδιο 178 της 15 Αύγούστου 1857) είχε δημοσιευθή (σελ. 232-239) έκτενης βιβλιοκρισία του Β' τόμου της «Νεοελληνικής Φιλολογίας» του Βρετού. 'Η βιβλιοκρισία είναι άνώνυμος, ό συντάκτης της όμως σημειώνει πολλές παραλείψεις βιβλίων, και τονίζει ότι ό Βρετός στο βιογραφικό τμήμα του Β' τόμου «ένιαχοῦ, (ως έν ταῖς περί Φαρμακίδου και Πολυζωΐδου και Τρικούπη ειδήσεις, μνήμων έλέγχεται άσυμπαθής και υπερφίλος άρχαίων πολιτικῶν διακρίσεων». Στην κριτική αυτή ό συντάκτης της παρέχει (σελ. 232 β') την άγνωστη πληροφορίαν, ότι το βιβλίο τυπώθηκε «έν άπουσία του Βρετού, τῇ

έπιστασία και σπουδῇ του υιοῦ του».

1. Legrand, *Bibliographie Ionienne* τ. II, άριθ. 2645. 'Ο Φ. Μιχαλόπουλος άναφέρει έσφαλμένα (ένθ. άν. σελ. 12) [ότι ό Μαρίνος Βρετός είχε κυκλοφορήσει την έγκύκλιο στα 1870.

2. 'Η άνέκδοτη τρίτη έκδοση του Παπαδοπούλου Βρετού, «Βιβλιόφιλος» 'Οκτωβρίου - Δεκεμβρίου 1950, σελ. 63.

3. 'Ο γράφων έχει προσωπική πείρα της αυθαίρετης αυτής τακτικής του μακ. Βλαχογιάννη. Στα 1934 έζήτησε την άδεια του Βλαχογιάννη να μελετήση τὰ Γενικά 'Αρχεία του Κράτους για να άντλήση στοιχεία γύρω από την ανάπτυξη του θεσμοῦ της ιδιωτικής ασφαλίσσεως στην 'Ελλάδα, και έλαβε την ύπεροπτική άπάντηση: «Αυτά θά τὰ γράψω έγώ!».

4. 'Ενθ. άν. Βλ. ύποσημ. 12.

—γράφει ὁ κ. Γκίνης—ὁ Βρετὸς ἐχρησιμοποίησε ἀντίτυπο τῆς ἐκδόσεως 1854-57, στὰ φύλλα τῆς ὁποίας ἐκόλλησε σὲ χαρτάκια τὶς προσθῆκες του. Ἡ ἐκδοσις 1854-57 ἔχει τὴν περιγραφὴν 466+806 βιβλίων, ἥτοι ἐν ὧν 1272. Μὲ τὶς προσθῆκες, ὁ Α΄ τόμος θὰ εἶχε 608 καὶ ὁ Β΄ 995 βιβλία, ἐν ὧν 1599, δηλ. 237 ἐπὶ πλέον¹».

«Ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ 1854 (σ.κγ΄) —γράφει ὁ κ. Γκίνης— ξέρουμε ὅτι ὁ Βρετὸς δὲν ἐπείσθηκε στὶς συστάσεις τοῦ Μουστοξύδη καὶ τοῦ Αἰμιλίου Τυπάλδου² νὰ προσθέσῃ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων στὰ βιβλία ποὺ περιγράφει. Στὸν πρόλογο ὅμως τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ὁμολογεῖ ὁ Βρετὸς ὅτι καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν στὴν Πετροῦπολιν τοῦ ἔκαμε τὴν ἴδια παρατήρησιν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ συμμορφωθῇ. Γι' αὐτό, ὅταν ἐπέστρεψε στὰς Ἀθήνας, προσεπάθησε νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν αὐτῇ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκην καὶ ἔτσι ἡ τρίτη ἐκδοσις θὰ εἶχε ἀρκετὰς συμπληρώσεις σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον³».

Ἄλλη καινοτομία ποὺ θὰ παρουσίαζε ἡ τρίτη ἐκδοσις ἦταν ὅτι ἡ βιβλιογραφικὴ παρουσίασις τῶν βιβλίων θὰ γινόταν ἐνιαία καὶ ὅχι χωριστὰ τὰ θεολογικὰ καὶ χωριστὰ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅπως εἶχε γίνεσθαι στὴν ἐκδοσις τοῦ 1854-1857. Ὁ Βρετὸς δὲν πρόφθασε νὰ τυπώσῃ τὴν 3ην ἐκδοσις τῆς βιβλιογραφίας του. Πέθανε στὰ 1876, σὲ ἡλικίαν 76 ἐτῶν, καταβεβλημένος ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ γιου τοῦ Μαρίνου, στὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ τελευταῖον βιβλίον του ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1873 μὲ τίτλον *Βιογραφία Μ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀτυχοῦς πατρὸς τοῦ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, συγγραφέως τοῦ πονήματος «Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλολογία»*.

Ὁ κατάλογος, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Φ. Μιχαλόπουλος⁴, ὑπῆρξε τὸ κύριον ἔργον τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑπηρέτησε στὴ Βιβλιοθήκην τοῦ Γκίλφορδ ἕως τὴ στιγμὴ ποὺ ἐξέπνευσε, καὶ ἐπαξίως τοῦ ἀνήκει ὁ τίτλος τοῦ πρώτου βιβλιογράφου τῆς Ἑλλάδος.

Στέφανος Ι. Μακρυμύχalos

1. Ὁ Βρετὸς, στὴν ἀγγελίαν του γιὰ τὴν τρίτην ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου του, ὑπελόγιζε (βλ. ἀν. ὑποσ. 3) αὐξηση κατὰ τὸ 1)3, δηλ. 1700 περίπου βιβλία ἐναντι τῶν 1.600 ποὺ βρῆκε ὁ κ. Γκίνης.

2. Τὴν ἴδια ὑπόδειξιν τοῦ ἔκαμε καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ ὁποῖος μάλιστα τὸ 1905 στὸ «Νέον Ἑλληνομνήμονα», Προσθεῖται εἰς τὴν Νεοελλη-

νικὴν Βιβλιογραφίαν (σ. 222 - 225), προσθέτει : «Παραθέτω ἐκ προσθηκῶν τοῦ μακαρίτου πατρὸς μου, (δηλ. τοῦ Παύλου Λάμπρου) τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων διαφόρων βιβλίων τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ ἄλλα τινα ἐνίοτε».

3. Βλ. «Βιβλιόφιλον», ἐνθ. ἀν. ὑποσ. 12.

4. Ἐνθ. ἀν., ὑποσ. 8.